

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Jakobs kyrkas sydportal : en omstridd Stockholmsportal och dess mästare
Axel-Nilsson, Göran
Fornvännen 233-241
http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1946_233
Ingår i: samla.raa.se

JAKOBS KYRKAS SYDPORTAL

EN OMSTRIDD STOCKHOLMSPORTAL OCH DESS MÄSTARE

AV

GÖRAN AXEL-NILSSON

Den rikaste och praktfullaste portalen i Stockholm från vår stormaktstid är sydportalen på Jakobs kyrka, daterad 1644. Den har därför också blivit föremål för ett stort intresse från forskarnas sida. Uppmärksamheten har härvidlag ej endast hållits vid liv på grund av portalens egenskap av viktigt konsthistoriskt monument utan även av den irriterande omständigheten, att det visat sig mycket svårt att komma upphovsmannen på spåren. Följden har blivit, att ett flertal helt olika mäs-
tarattributioner sett dagen och att den intresserade i den konsthistoriska litteraturen påträffar en serie förvirrande och varandra motsägende uppgifter. En hastig rekapitulation av de olika författarnas undersökningsresultat samt ett försök att fastare knyta arbetet till ett bestämt mästarenamn skall här göras.

Gustaf Upmark d. ä. betecknar 1904 mästaren som »okänd» i sitt översiktliga arbete »Svensk byggnadskonst 1530—1760», s. 94—95. Upmarks uppgifter rörande kyrkans västportal äro f. ö. vilseledande med avseende på tillkomståret, som uppges vara 1669 i stället för 1643. Gustaf Upmark d. y., som 1913 behandlade Stockholms 1600-talsportaler i uppsatsen »Byggnadskonsten under den yngre vasatiden», ingående i Romdahl och Roosvals »Svensk konsthistoria», kallar på s. 254 Jakobs kyrkas sydportal för »det utan gensägelse praktfullaste profvet på svensk stenhuggarkonst från detta tidehvarf», men undviker att uttala sig om mästaren. Däremot anser Carl R. af Ugglas sig i samma samlingsverk i uppsatsen »1600-talets skulptur» s. 281 kunna i portalen särskilja olika händers arbete. Han anför i detta sammanhang en attribution av Eichhorn i »Nu», där portalen förslagsvis tillskrives Johan Wendelstamm. Själv hänför af Ugglas »dess rätt klumpigt utförda putti» till Heinrich Blume (Henrik Blom), under det att »de stora Jakob- och Moses-

statyerna liksom Treenighetsreliefen öfverst» tillskrives en obekant mästare, möjligen Wendelstamm.

År 1918 försöker därpå Ivar Simonsson i uppsatsen »Bildhuggaren Christian Julius Döteber» i Konsthistoriska sällskapet publikation s. 12 ff., särskilt s. 25—28, att införliva portalen med de arbeten, som utgått från Dötebers verkstad. Med ett resonemang, som redan på flera punkter visat sig ohållbart — bl. a. jämförelsen med Tyska kyrkans sydportal — kommer Simonsson till den kategoriskt formulerade slutsatsen, att »Döteber måste vara verkets upphovsman, även om man i utförandet av huggarearbetet i åtskilliga detaljer kan spåra andra och sämre händer än hans». Simonssons attribution har senare utsatts för sträng kritik 1930 av Efraim Lundmark, som på s. 298 i »S. Jakobs kyrka i Stockholm, Konsthistoriskt inventarium», ingående i serieverket »Sveriges kyrkor» såsom band IV, häfte 2 av Stockholms kyrkor, förklarat Simonssons attribution som »omöjlig av form- och stilskäl», samt 1935 av mig i uppsatsen »Storhetstidens portalskulptur i gamla Stockholm», ingående i Samfundet Sankt Eriks årsbok 1935, s. 45.

I sitt ovan nämnda, omfattande och i övrigt rikt dokumenterade arbete om Jakobs kyrka, har Lundmark 1930 attribuerat sydportalens till Markus Hebel å s. 298, dock utan att förete några som helst tillräckliga bevis härför. Attributionen till Hebel upptogs villigt 1934 av Hans Rabén i dennes gradualavhandling »Träskulptur och snickarkonst i Uppsverige under renässans och barock intill den prechtska stilens genombrott» s. 150 och 156, men tillbakavisades av mig i »Översikter och granskningar» i Rig, häfte I, 1935, s. 59.

Slutligen har Henrik Cornell 1944 i sin »Den svenska konstens historia» s. 303 i sammanhanget nämnt Jost Hennes namn.

När man går att granska denna vildvuxna flora av hypoteser och obevisade påståenden lämpar sig Lundmarks sammanfattning av kyrkans byggnadshistoria bäst som utgångspunkt. Några viktiga akter föreligga också här återgivna i form av bilagor. Låt oss alltså se till, vad som kan hämtas härur!

När byggnadsarbetena på Jakobs kyrka omkr. 1630 återupptogs, såg man sig också om efter en lämplig stenhuggarmästare, mäktig de ganska krävande dekorativa uppgifterna. Valet föll då på den välbekante Henrik (Heinrich, Hindrik) Blom (Blume). En översikt av dennes verksamhet och biografi lämnades 1925 av Ivar

Simonsson i artikeln Blume i Svenskt biografiskt lexikon. För undvikande av framtida misstag torde likväl här böra påpekas, att den Henrik Blom, som Lundmark i ovannämnda arbete om Jakobs kyrka nämner på s. 249 och som högg en portal 1654—55 till Jakobs församlings prästgård — portalen synes å fig. 54 — ej är identisk med den välkände mästaren med samma namn. Denne senare Henrik Blom II var gesäll hos stenhuggarmästaren Gerdt Blom och har förutom prästgårdsportalen i Stockholm huggit sex spisar på Vänngarn 1663—64 för Magnus Gabriel de la Gardie enligt vad August Hahr påvisat i »Konst och konstnärer vid Magnus Gabriel de la Gardies hof». Han nämnes i stenhuggarräkenskaper från 1665 och 1675 samt avlider i mars 1680. Den betydligt mera framstående Henrik Blom I, som vi nu skola sysselsätta oss med, avled i juli 1648. Förutom hos Simonsson finnas de båda herrarnas data och arbeten anförda av mig i »Axel Oxenstiernas hovbildhug-garekrets» i Svenska kulturbilder, ny följd, del IX, s. 125 ff. samt not. 8.

Vi återvända till Jakobs kyrka. I en sluträkning från 1644, som Lundmark avtryckt som bil. 5 på s. 434, talas om ett kontrakt mellan Henrik Blom och Klas Fleming av den 15 augusti 1629. Detta årtal betraktar Lundmark som en felskrivning för 1634, s. 290. Detta hans antagande är troligen riktigt, ty ett bevarat kontrakt föreligger mellan de nämnda personerna just från den 15 augusti 1634 och såväl de däri intagna specificerade arbetsuppgifterna som det avtalade arvudet för det hela — 1600 riksdaler — överensstämmer. Detta kontrakt är avtryckt hos Lundmark som bil. 1 på s. 431. I varje fall vet man, att Blom redan i oktober 1633 erhöll viss betalning samt att en kran och en bod uppfördes vid kyrkan för stenhuggarens räkning samma månad, vilket Lundmark anför å s. 290.

Däremot har det hittills ej varit känt, att Klas Fleming redan öfver ett halvt år före detta kontrakts undertecknande avsände stenhuggarmästaren till Öland för kyrkobyggets räkning. Fleming skriver enligt Kammarrens registratur i Kammararkivet den 22 januari 1634 till Bengt Kafle:

»... Såsom denne brefwisare och Steenhuggare Hindrik Blom är her ifrån, effter wndfagne beskedh, afsender på Ölandh, sam-mastedes att låta tillhugga någon Steen till den förfaldne Kyrkian

S:te Jacob; altså medan han wtan wor K:B:s synnerlige befordran, j detta föga synes kunna wträtta, helst effter han på den orten ähr eendels obekant; ehr till wår K. B:r wår B: wenlige begeran dedh wår K. B:r wille sigh hans personn i bedste måtton låta wara befallat, och allmogen på Ölandh, denn han heruthjnnan anlijtandes warder, der till förmå, att dhe samma steen effter dennes wnderwisningh icke allenast tilbryta, wtan och för rede penningar der till een beqwemmelig siökant framföra, ju på lege, att detta må ändtligenn och såsom thet ländet Gudhz församblingz kyrkia till wprättelse, må blifwa ställt j wärket.

Clas Fleming. Per Ärlandsson (Bååth). Oluff Erichsson.»

Av det omtalade kontraktets bestämmelser framgår, att Henrik Blom skulle bl. a. göra en portal till kyrkan. Av hans sluträkning från 1644 erfares, att han utöver kontraktets bestämmelser utfört ännu en portal. De båda portalerna — en uppsatt i väster, en i norr — blevo färdiga 1643 enligt Lundmark s. 295. Att de ha Henrik Blom till mästare har sedan länge varit fullt klart. Återstår sålunda problembarnet, sydportalen.

Denna behandlas av Lundmark på s. 295 och s. 298—299. Som bekant skänktes den till kyrkan av Henrik Fleming och hans hustru Sigrid Kurtzel. Portalen bär dessas vapen samt årtalet 1644.

Henrik Fleming skänkte dessutom till kyrkan en predikstol och diverse andra inventarier, vilka behandlas av Lundmark på s. 321—322 samt bil. 4 å s. 433.

Angående sydportalen levererar så Lundmark ett resonemang, varav jag tillåter mig att citera följande:

»Det är tydligt, att flera händer varit verksamma vid huggningen av sydportalens detaljer; så äro friskulpturerna Moses och Jakob bättre skulpterade än entablementets änglar.»

Och därpå tillägger förf.: »Portalen är sannolikt tillkommen under ledning och medarbetarskap av sten- och bildhuggaren Markus Hebel. — — — Dokumentariskt kan ej bestämt fastslås, att Markus Hebel är upphovsman till den av Henrik Fleming skänkta portalen. Men dels finnas vissa likheter med skulpturen på spisomfattningar på Skokloster, som Markus Hebel är mästare till, dels är överensstämmelsen i komposition och annat med sydportalen till Tyska kyrkan i Stockholm påtaglig, och denna portal är utan tvivel ett arbete av Hebel och hans gesäller. Tyska kyrkans portal är

daterad 1643. Detta och föregående år arbetade Hebel i denna kyrka. För Henrik Fleming utförde han där bl. a. dennes vapensköld i sten, nu uppsatt i ett av valven i kyrkan.»

Lundmark hänvisar i detta sammanhang till en av honom författad uppsats, »Döteber och Hebel» i *Fataburen* 1930, vari tydligen skulle bevisas, att Hebel utfört Tyska kyrkans sydportal. Tyvärr har det icke lyckats mig att i någon av *Fataburens* årgångar återfinna denna uppsats!

Däremot har jag 1935 dels i recension av Rabéns avhandling i *Rig* s. 58—60 visat att Hebel icke kan vara mästaren till Tyska kyrkans sydportal och dels i »Storhetstidens portalskulptur i gamla Stockholm» i *Samfundet Sankt Eriks årsbok* s. 39—41 påpekat att Jost Henne är upphovsmannen.

Därmed torde såväl Markus Hebel som Christian Julius Döteber kunna helt avföras ur diskussionen. Detsamma gäller också Jost Henne, som föreslagits av Cornell väl närmast med anledning av att Jakobs sydportal företer en viss allmän likhet med den av Henne utförda Tyska kyrkans sydportal.

Återstå således de av Eichhorn och af Ugglas framförda mästarna Henrik Blom och Johan Wendelstamm. Vad den senare beträffar, så har han verkligen varit sysselsatt med arbeten vid Jakobs kyrka, dock endast med enklare stenhuggerier, vartill jag senare återkommer. Efter sin död 1669 fick Wendelstamm sin grav (n:r 88) i Jakobs kyrka och av en gammal beskrivning över kyrkan framgår också, att där funnits en gravsten eller ett epitafium av honom med följande påskrift: »Kungl. Bildhuggaren Johan Wendelstam gjorde detta monument åt sig och de sina 1666.» Några belägg för att han utfört sydportalen ha emellertid hittills ej framkommit.

Att Markus Hebels gesäll Hans Persson Jerling utfört vissa grövre arbeten i Jakob såsom golvstenshuggning o. dyl. har visserligen förbigåtts av Lundmark, men kan naturligtvis ej heller användas i en diskussion om sydportalen.

Vi få alltså återvända till Henrik Blom. Kanske kan han ändå spåras i något sammanhang med sydportalen.

Sedan Lundmark ansett sig kunna fastslå, att Hebel är mästaren, fortsätter han på s. 298—299 på följande sätt: »En av Henrik Flemings bokhållare i november 1644 uppsatt kontokurant över vad Fleming skänkt till Jakobs kyrka, meddelar, att kontrakt ingicks

med en stenhuggare den 29 april 1636 om utförandet av en stor, uthuggen portal till ett pris av 450 rdlr. Men då denna sedan uppsattes »i bättre form», således fick en dyrbarare anordning och utsmäckning än som kontrakterats, så ökades bildhuggarens arvode. Då ju Fleming betalade bildhuggaren, finns icke dennes namn i kyrkans räkenskaper.» På s. 433 meddelar Lundmark som bil. 4 denna kontokurant i sin helhet. Jag citerar detaljen rörande portalen:

»A:o 1636 adj 29 Aprilis ist nach laut Contractes mitt dem Steinhawer ein gross ausgehawen Porthal vor 450 Rd. à 14 M. Km. bedungen welches aber nach dem auch in besserer Form aufgesetzt wordten. Also dass derselbe darvor 232¹/₂. D. Km. mehr empfangen ist D. 1807 16.»

Bokhållaren Ludwig Günther Brehm antecknar vidare i den år 1644 den 13 november undertecknade kontokuranten, att 270 dlr kmt anslagits till målaren »vonn Porthal zu vormahlen undt anzustreichen».

Hade nu Lundmark sett efter i Simonssons uppsats om Döteber på s. 25, så hade han ej behövt att i så allmänna ordalag tala om, att kontraktet av den 29 april 1636 ingicks »med en stenhuggare». Simonsson anför nämligen fullt riktigt stenhuggarens namn, Henrik Blom.

Både Simonsson och Lundmark ha emellertid högst förklarligt förletts till funderingar därför att portalen senare uppsatts »in besserer Form». Den förre föranledes härav till en Döteber-attribution, den senare till en Hebel-attribution, båda felaktigt!

Skärskådar man nämligen litet närmare de Kammararkivet tillhöriga, men numera i Stockholms stadsarkiv deponerade räkenskaperna för Jakobs kyrka på 1600-talet, så kan man där påträffa en hel del papper och uppgifter av vikt för vår diskussion. Dessa ha av någon sällsam anledning icke begagnats av sydportalens utforskare.

I räkenskaperna från 1635—38, fol. 290—291, ligger intill en verifikation från den 3 september 1636, som också den berör Henrik Blom, följande odaterade, men tydligen samtidiga handling, egenhändigt undertecknad av Henrik Fleming:

»Debet.

På tillsagde Penninger, 5000 dlr till S. Jacobs Kyrkia ähr effterskrefne tillordnat, och Kyrkian till godho komma skall, att betallas be:te Summa medh Richz dalr: skall stycket Rächnas för 14 mk koper penning:r.

Summa Summarum Wthj kopper: Penninger 5000 dalr.

Credit.

För Een skiön Predichstoll; ätt M:r Märthenn derföre, 300 Richz dalr: à 14 Mk: ähr k: penning:r Penninger 1050:—.

För Een skiönn och Stor Portall; äth Stenhuggaren M:r Hendrich Blom; 450 Richz dalr: à 14 Mk: Penninger 1575:—.

Jan Jönsson Capten och Bookhollaren på Hollmen Måns Personn, ähr i borgen för Båtzman, Pär Ollssonn som hann af migh afhendt hafuer: denn på 3: åhrs tijdh ifrån 18 Aprillis: 635 att betallas till S: Jacobs kyrkia Ähr: Penningar 295:9.

11 alr: gyllenduk: alr: 6 Richz dalr: st. 15 Mk: ähr Penninger 231:— föruthan Crucifix: och gullstickat: som på komma skall.

Summa 3 151 dal:

Räster alltså, hwileket will gudh skall komma kyrkiobygning:n till godho: kop:r Penning:r 1849: dalr.

Summa Summarum 5000:— dalr.

Heinrich Fleming mpria.»

Av ovanstående framgår först och främst, att kyrkans predikstol, som utan vidare bevis av Lundmark hänföres till Jost Schütz, sid. 321—322, var utförd av en bildhuggare med namnet Mårten. Huvudstadens bildhuggare på modet vid denna tid med detta förnamn var mästern Mårten bildsnidare eller Martin Redtmer till vars arbeten sålunda också denna predikstol hädanefter kan läggas. Vi ha f. ö. ingen anledning att närmare ingå härpå i denna uppsats, men vill endast påpeka den ofta konstaterade faran av att göra attributioner utan några som helst arkivaliska belägg.

Stenhuggaren mästern Henrik Blom skulle alltså för sin stora och sköna portal få 450 rdlr. Det tog emellertid lång tid innan portalen var färdig. Eftersom beställaren lät sätta upp den »i bättre form», så får man väl förmoda, att stenhuggaren haft ganska mycket besvär med sitt arbete. Efter sju år var likväl allt klart och vid kyrkans invigning den 26 november 1643 var också sydportalen uppe, även om en del återstod med isättning av dörrar m. m. Henrik Blom var i full gång. I slutet av året 1643 levererar han »16

st. lijkstenar till dee store portaler och altaret sampt sachristie dören». Riktigt färdigt blev likväl inte sydportalsarbetet förrän i slutet av nästa år 1644.

I Jakobs kyrkas räkenskaper för detta år läses vid den 10 december: »Hindrich Blom Steenhuggare bekommit på Rächningh för han hafuer arbetat i kyrkian, som honom bleff afrächnat för 2 bänkerum fol. 139 10: —.» Av allt framgår, att den södra portalen slutligt iordningsattes i december 1644. Man ville ju gärna ha kyrkan fin till julhögtiden. Således anskaffas i denna månad ett järn och 16 »klamror» till portalen.

Den 22 december specificeras det material, som kyrkans murmästare Hans Förster använt: »Effterskrifne Steen och Kalkk haffuer M. Hans Förster murmästare förarbetat på södre kyrkieporten och på dörrarna offuan på hwalfwet och på annat mehr som haffuer warit af nöden 5000 murtegel 10 Läster Kalk.»

Redan under sommaren hade Johan Wendelstam skaffat trappsten till sydportalén. I kyrkoräkenskaperna 1644 läses å fol. 161 följande verifikation: »Leffwereras af Bengt Bengtsson till M. Johan Wendel Stenhuggare 3 st. trappstenar han haffuer gjort för södre kyrkieporten, såsom och för dag lön han haffuer förbättrat lijsten kring kyrkian, der han förfallen war, åtta daler 8 öre sillfuer mynt. Datum Ståchholm den 20 Julij 1644. — 8. d. 8 öre Johan Christofferssonn — Ich wnter genanter bekenne hiemit dass mir diess zu allem dank bezahlt ist nähmlich 8 D 8 öre weissgeldt Johan Wendell Stamm Bildhauér mpr.»

Så kunde kyrkans förtroendemän slutligen i inventariet på Jakobs kyrka 1644 införa också följande:

»3 st. portaler för kyrkian alt färdige medh träportar och et dubbelt låss, och hängienn, sampt medh koppar beslagne.»

Av ovanstående framgår således med full tydlighet följande:

Den 29 april 1636 upprättar Henrik Fleming ett kontrakt med stenhuggaren mästare Henrik Blom om en »skiönn och Stor Portall» åt Jakobs kyrka, d. v. s. den nuvarande sydportalén.

För detta arbete tillförsäkras Henrik Blom 450 riksdaler eller 1575: — daler kopparmynt.

Sedan portalén blivit färdig vidtages vissa förändringar, varefter den uppsättes »in besserer Form». Förändringarna kunna ej ha

varit alltför stora och omfattande, enär stenhuggaren Blom — observera kontokurantens uttryck »derselbe» — härför erhåller ett tillägg på 232½ daler kopparmynt, en summa utgörande blott något mer än en sjättedel av portalens hela värde.

Enligt kontokuranten 1644 skulle stenhuggaren för portalen och dess förändring inalles ha 1 807:16 daler kopparmynt.

Lägger man till den först bestämda summan 1 575: — daler kopparmynt ett tillägg på 232½ daler kopparmynt, så erhålles just beloppet 1 807:16. Då det gick 32 öre kopparmynt på 1 daler kopparmynt, så är 16 öre kopparmynt lika med ½ daler kopparmynt.

Någon uppgift om, att någon annan stenhuggarmästare än Henrik Blom utfört portalen har hittills ingenstädes påträffats.

Alltså bör Jakobs kyrkas sydportal utan tvekan tillsvidare tillskrivas Henrik Blom och ingen annan.

RÉSUMÉ

GÖRAN AXEL-NILSSON: Le portail sud de l'église de St Jacob.

A Stockholm, le portail le plus riche et le plus somptueux du 17e siècle se trouve sur la façade sud de l'église St Jacob (l'église St Jacques). Il est daté 1644 et a été offert à l'église par Henrik Fleming et sa femme Sigrid Kurtzel.

De bonne heure la science de l'histoire de l'art en Suède s'est intéressée à ce portail et celui-ci fut attribué à un grand nombre de différents maîtres suivant des analyses de styles comparés plus ou moins vagues. Il fut donc attribué à Johan Wendelstamm par Chr. Eichhorn, à un maître inconnu par Gustaf Upmark l'ainé en 1904, à Henrik Blom (Heinrich Blume) et à Johan Wendelstamm par Carl R. af Ugglas en 1913, à Christian Julius Döteber par Ivar Simonsson en 1918, à Markus Hebel par Efraim Lundmark en 1930 et à Jost Henne par Henrik Cornell en 1944.

Cependant, un document mis à jour récemment, qui complète les actes déjà connus, démontre que l'histoire de l'origine du portail, retracée brièvement, a été la suivante:

Le 29 avril 1636 un contrat dressé entre Henrik Fleming et le sculpteur Henrik Blom au sujet d'un portail principal pour l'église St Jacob à Stockholm, c'est à dire le portail sud actuel, stipule que Henrik Blom doit toucher pour ce travail un appointement de 450 riksdaler = 1575 daler cuivre.¹

Après l'achèvement du portail quelques travaux de perfectionnement y furent encore effectués et on le dressa ensuite »en meilleure forme». Pour les travaux de perfectionnement Henrik Blom obtint une augmentation de 232 daler cuivre ½. Si on additionne cette somme à celle du premier contrat, (1 575: — daler cuivre + 232 daler 16 öre cuivre), il en résulte la somme de 1 807 daler 16 öre cuivre, c'est à dire la somme versée en 1644 à Henrik Blom.

Le portail sud de l'église de St Jakob doit donc être attribué au »maître-tailleur de pierres» Henrik Blom.

¹ Riksdaler et öre: monnaies suédoises. (rem. du trad.)